

A Cselekvés Iskolája

PEDAGÓGIAI DOLGOZATOK

Kiadja „A Gyakorló Polgári Iskola Könyvtára”.

Igazgató: KRATOFIL DEZSŐ

Megjelenik tanévenként 5 kettős számjelzésű könyvalakú füzetben, 32 ivnyi terjedelemben. Előfizetési ára egy tanévre 12 pengő.

Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola gyakorló iskolája.
Szeged, Boldogasszony-sugárút 8. szám.

Fejezetek a serdülés és ifjúkor lélektanából

(Harmadik közlemény.)

Lelki konfliktus és kibontakozás

- (1. A lelki konfliktusok valódi központi helye az ifjúkor lélektani értelmezésében. — 2. Külső konfliktusok a gyermekkorban. — 3. Belső konfliktusok. — 4. A felnőtt kor lelki konfliktusainak elemzése.)

1. Mikor a lelki konfliktusok lezajlását helyeztük az ifjúkor lélektani vizsgálatának középpontjába, eleve tisztában voltunk két oly ellenvetéssel, melyek az általános felfogás részéről lépten-nyomon elhangzanak ez ellen az elmélet ellen. Az egyik ellenvetés rámutat arra, hogy nem minden ifjú serdüléskora megy át tragikus összeütközéseken, forradalmi viharokon, nagyszabású válságokon és megrendüléseken: sokan vannak, — szerencsére — közöttünk, felnőttek között, akik „símán”, szinte zökkenés nélkül haladtak át az emberi életnek ezen legérdekesebb szakaszán s akik vagy teljesen, vagy majdnem csorbitatlanul megőrizték lelki harmóniájukat az ifjúkor éveit alatt. Ezek szerint a konfliktusoktól való mentesség szerencsés esetei nem tartoznak a ritkaságok közé: értelmes szülők és nevelők hatása, átöröklött kiegyensúlyozottság a vérmérsékletben, szerencsés társadalmi és vagyoni helyzet, és az életkörülmények kedvező alakulása (pl. a rossz társaságtól való mentesség), stb. mind oly tényezők, amelyek „konfliktusoktól mentes” ifjúkort biztosíthatnak. — A második nehézség a lelki összeütközések központi helyezése ellen abban áll, hogy ez a fogalom:

„lelki konfliktus“, borzadályal tölt el sok nevelőt, sok szülőt és a közfelfogás emberét. A lelki „konfliktus“ rossz hangzású szó sokak fülében, mert az elmebetegekre, patológiás esetekre, vagy legalább is abnormis állapotokra emlékezteti őket s e benyomásoktól nehezen tudnak szabadulni. Hogyan? Az ifjúkor „lelki lényegét“ épen a lelki konfliktusok szövevényeiben kellene látnunk? Az ifjúkornak bennünk élő visszaemlékezései, melyeket a felnőtt kor rózsaszínű és romantikus fátyollal von be, nem az ellenkezőjét tanúsítják-e? A lelki konfliktusok nem alkothatnak *szabályt*, hanem csak *kivételes* eseteket!

Az alább következő néhány észrevételnek az a célja, hogy válaszoljon a fentebbi nehézségekre. Ami az elsőt illeti, készséggel elismerjük, hogy vannak különböző *típusok* az ifjúkori fejlődés menetében; vannak, kik könnyen legyőzik a nehézségeket, míg másokban valódi lelki harcra és éles összeütközésre vezet a fejlődésnek a vonala; látunk olyanokat, kik könnyen és sikeresen alkalmazkodnak az élet kívánalmailhoz, míg mások nehezen, vagy sehogysem tudnak kiegyezni; mindenféle fokozatot, és típusárnyalatot megtalálhatunk az ifjúság körében. De félreértene az emberi életnek alaptermészetét az, aki belőle *minden konfliktust* mint *rendellenes*, vagy egyenes *patologikus* jelenséget száműzni akarna. Alább kifejtjük, hogy az emberi lelki életet legjobban, mint küzdelmet lehet lélektanilag értelmezni; az ifjúkorból, annak magyarázásából sem rekeszthetjük ki teljesen ezt az alapvető értelmező gondolatot, annál kevésbbé, mert épen az ifjúkor a lelki harcoknak és konfliktusoknak szinte *klasszikus korszaka*. Akik (látszólag) simán átélik ezt az életszakaszt, azok vagy csekélyebb általános szellemi színvonalon állanak, vagy pedig, valóban lelki életük egyébként való szerencsés körülményeinek, szerencsés átöröklésnek stb. köszönhetik a konfliktusoknak, a válságnak *megelőzését*, vagy bölcs és helyes megoldását. De hogy minden lelki válság és konfliktus *nélkül*, a gyermekkori lelki összhang és kiegyenlítettség minden megzavarása *nélkül folyhasson* le általában az ifjúkor lelki kifejlődése, az el sem képzelhető. Ennek ellene mondanának az ifjúkor régen megállapított *új lelki* elemei, melyek a gyermekkori egyensúlyt felbontják: az *én*-re való eszmélés, az érzelem- és gondolatvilág, az ekkor keletkező tendenciák és vágyak, stb., melyek egy teljesen megváltozott személyiséget tükröztenek. S mivel ezek az *új lelki* tényezők *még nem alkalmazkodtak* az élet körülményeihez, — s mivel őket egy *exaltált* érzésvilág hordozza, — azért az összeütközés kikerülhetetlen. Öszeütközés: kivel és mivel? Felelet: a lelki konfliktusok mindig belső öszeütközések, *önmagunkkal* viaskodunk bennük — míg el nem érkezik az alkalmazkodás (adaptatio) valamely alakja, mely végét jelenti a konfliktusoknak és egyúttal az ifjúkornak.

2. Hogy azonban az ifjúkori lelki életnek említett lényeges

mozzanatát az egészről alkotott képbe beilleszthessük, meg kell ismerkednünk közelebbről is a *lelki konfliktusok természetével*. Ebből a célból az *életdrámából*, mint *alkalmazó és alkalmazkodó folyamatnak szemléletéből* kell kiindulnunk és a *tendenciáknak* s a *vágyaknak* a lelki életben játszott szerepét kell szemügyre vennünk. Ebben a vizsgálódásban először a felnőtt- és gyermekkor fog bennünket foglalkoztatni, majd ezeknek tanulságai után az ifjúkori konfliktusok természetét fogjuk vázolni.

Az élet: dráma, harc, küzdelem mindenféle sikerért, boldogulásért és boldogságért. A harc eredménye, vagy legalább is vége: győzelem, bukás vagy kompromisszum. Az a lélektan, amely a cselekvést állítja vizsgálódásainak központjába: »dinamikus« lélektan, vagy a cselekvések »konkrét« lélektana, amely az embéri viselkedések valódi, közvetlenül tapasztalható alakjaival foglalkozik. Ennek a lélektannak a szempontjából tekintve a lelki élet egészét, első helyet kell juttatni értelmezésünkben a szükségleteken nyugvó tendenciáknak és ösztönöknek; de ezeknek is konkrét tevékenységi módját kell észrevennünk, ezek az *ösztönzések* (impulzusok) és a *vágyak*. A lelki konfliktusok is tendenciák, azaz impulzusok és vágyak összeütközései. Az első és alapvető kérdés tehát ez: hogyan működik az emberi lelki mechanizmus, hogy eredményképpen ösztönzéseink és főképen vágyaink összeütközhetnek egymással? Melyek azok az alapvető tendenciák, amelyek általában véve keresztelhetik egymást? És hogyan lesz az ösztönzések, vágyak, tendenciák *ellenkezéséből*, egyidejű igényeiből konfliktus? Látjuk majd, hogy mindig az *egész személyt* mint egységes egészet kell figyelembe vennünk, nem csupán annak egyes tendenciáit vagy bárminő más lelki tényezőjét, mert csak így jutunk el a lelki konfliktus valódi megértéséhez (»egészlélektan«). Mindenekelőtt azonban különböztetni kell lelki *konfliktus*, *harc*, *probléma*, *nehézség* között.

a) Abból, hogy az élet: folytonos harc, küzdelem, önként következik, hogy legyőzendő *nehézségekkel* van telehintve. A nehézségek a feladatokból, a különböző problémákból fakadnak. A konfliktusok és az egyszerű problémák vagy nehézségek között az a különbség, hogy ez utóbbiaknál csak különböző eszközök között kell válogatnunk, melyek a megoldáshoz vezethetnek, míg a lelki konfliktusokban maga a vágyaink célja válik kétségesse, vagy elérhetetlenné. Nehézségek, problémák tehát még nem jelentenek konfliktust. A gyermekkor lelki fejlődésének menete nem is egyéb, mint a »világ meghódítása«, azaz szakadatlan egymásutánja a különböző nehézségeken aratott győzelmeknek. Az alkalmazkodások, az érzéki-mozgásos műveleteknek (járás, a tárgyakkal való bánásmód stb.) megtanulása, majd az értelmi és erkölcsi élet feladatai mindmegannyi nehézség legyőzését jelentik, amiközben a gyermeknek nem csekély lelki erőfeszítésre és energiára van szüksége. A nehézségekkel való küzködésnek nagy korlátai: a *természeti törvények* s a felnőttek hajlíthatatlan akarata; ezekbe ütközve a gyermek vagy megtalálja az alkalmazkodás helyes módját, vagy kikerülni iparkodik az előbe tornyosuló akadályokat; ez utóbbi esetben van alkalom a gyermeki lelki élet-

ben a »védekező reakciók« kifejlődésére. Azt a dinamikai tényezőt, amely a gyermeket az akadályokkal és nehézségekkel való szembeszállásra ösztökéli, a gyermek tendenciáiban, vágyaiban, akarásaiban és impulzusaiban találjuk. pl. ilyenek a gyermek érzéki kíváncsisága, élményvágya, mozgásvágya, stb.) A csecsemő- és gyermekkor telve van mindenféle érdekes nehézségekkel, melyeknek legyőzésébe a gyermek nagy életlendülettel veti bele magát s amelyektől őt teljesen megkímélni nagy oktalanság volna. Ez ellenkeznek a gyermek lelki életének egészséges kifejlődésével, önállóságra jutásával, a gyermek lelki életének egészséges kifejlődésével, egyenlő volna a gyermek dinamikai életének elsorvasztásával. A gyermeknek meg kell járnia az erőfeszítés és siker nagy iskoláját már az első éveiben is s ezt kedvvel is teszi.

b) A legyőzendő nehézségek általában tehát még nem jelentenek lelki konfliktusokat a gyermekkorban. Legfeljebb ott lehetne lelki konfliktusokról szó, ahol a gyermek vágyai, vagy akarata valamilyen *legyőzhetetlen ellenállásba* ütközik, és amikor ezt az összeütközést a gyermek nem tudja *normális alkalmazkodással* elhárítani és megoldani. Minden vágy leg-egyszerűbb, mondjuk »természetes« megoldása általában a vágnak kielégítése volna, a ez valamely okból nem lehetséges, akkor több eset lehetséges. Így pl. a *kárpótlás* (kompenzáció), azaz a vágnak valamilyen »pótlékkal« való kielégítése szokott a gyermekkorban, még inkább a csecsemőkorban a teljesíthetetlen vágyak kárpótlása gyanánt szolgálni (ha a gyermek olyasmit kíván, amit megkapnia lehetetlen, vagy nem helyes, akkor az anya szeretetnyilvánításával, vagy más ártalmatlan tárggyal elégit ki gyermekét). A vágyaknak, tendenciáknak általános törvénye ugyanis az, hogy ha egyszer feltámadtak, nem nyugszanak s nem pihennek el, míg valamilyen célt nem érnek (*Mac Dougall*). Egy másik eset volna a vágnak egyszerű *elnyomása*, elfojtása, — ami a gyermekkorban csakis külső erőszak alkalmazásával történhetik; hogy ilyenkor mi történik a kielégítetlen, és (titkon) tovább fennmaradó vágyakozással, azt is jól tudjuk: az ilyen vágy különböző *védekezői reakciókká alakul át*. Az akarati élet terén különös jelentőségük van a lelki konfliktusok világában a *dac* jelenségeinek. A dacolásban világosan megmutatkoznak már a lelki konfliktusok lényeges mozzanatai. Ezek: a gyermeknek vágya (és a 3 éves kor körül már akarata is) oly nehézségbe ütközik, mely számára legyőzhetetlen. A dacolás lényege *Winkler*¹ kitűnő elemzése szerint »két akarat párbajában« áll, hol két, egyaránt alkalmazkodni nem képes akarat áll egymással szemben (»Wille gegen Wille«); az egyik a gyermeké, a másik a felnőtteké, vagy az antropomorfizált természeti környezeté. Ezt a szembenállást az jellemzi továbbá, hogy az összeütközés nem oldódik meg egyszerűen az egyik félnek engedékenységgel, vagyis az *alkalmazkodás* módszerével, de nem oldódik meg akképen sem, ahogyan a gyermek az egyszerű nehézségeket le szokta győzni, t. i. bizonyos eszközök (mozgások, cselekvések) *alkalmazásával*; az ellentét tehát továbbra is fennáll, »megoldásra«, »észszerű«, »természetes« kiegyenlítődére a dac pillanatában

¹ *Der Trotz*. 1929, 27 kk. ll.

mincs semmi kilátás. A dacban jelentkező akarásnak (vágynak) tehát más utat kell vennie, olyant, amely messze elvezet a természetes és adekvát, egyszerű kiölegítéstől; »megoldás« helyett valamilyen »elintézésben« fog a folyamat (amelyet bizvást »válságnak«, krízisnek nevezhetünk) végződni. S hogy az »elintéződésnek« melyek a lélektani törvényei, arról legnagyobbbrészt épen a védekező reakcióknak tana vagy a belső lázadás nyújt nekünk felvilágosítást, — a helyes és rendes nevelés sikerein kívül. A gyermekkori dacolásban tehát előttünk áll a lelki konfliktus a maga egész teljességében; csupán azt kell még a felsorolt mozzanatokhoz hozzátennünk, hogy itt az összeütközés mindig egy belső és egy külső erő között megy végbe: a belső a gyermek akarata, vágya, a külső pedig az a másik »akarata«, melynek ércfalába ütközve, tehetetlenül visszahull a gyermeki akarás lendülete. A gyermekkorban a tisztán belső konfliktusok csak később válnak lehetségessé, hogy mikor, azt alább részletezzük. A konfliktus tehát már itt is valamilyen *belső elégelelenségéből*, vagy *tulzásból* ered, — az alkalmazkodás elégtelenségéből, vagy (és) a vágy, az akarás túlzásából; s amíg a krízis tart, addig ezeknek megváltozásáról nem lehet szó. Az is világos, hogy már a gyermekkori lelki konfliktusok szemlélete is megtanít bennünket arra, hogy bennük nem csupán egy (önmagában vett) akarás vagy vágy küzdelméről van szó egy más (hasonlóan elvontan tekintett) akadálllyal, — hanem az egész gyermeki személynek, mint egységes egésznek ügye a lelki összeütközés (személyiség-lélektani elv).

3. Megfigyelhetők azonban a gyermekkorban *belső* lelki összeütközések is, amelyeknek feltételei sokban különböznek az egyszerű külső akadályokkal való szembekerülés körülményeitől. Mielőtt azonban ezeknek előszámlálására áttérnénk, fel kell vetnünk egy kérdést: vajjon lélektani szempontból lehet-e egyáltalán »külső konfliktusról« beszélni? Nem úgy áll-e a dolog, hogy minden lelki összeütközés csakis *lelki* erők között mehet végbe, vagyis: *ugyanazon* személy lelkében lejátszódó folyamatok között? Nem kell-e már a 3 éves gyermeknek is valamiképen *tudomásul* venni s ezzel lelki »mezejébe« belevonni az ellenségs akaratot és annak erőit, hogy aztán megvívhassa velük a maga harcát? E kérdésre bizonyára mindenki igennel fog válaszolni: ebben az értelemben tehát minden lelki konfliktust »belső«, »egyéni«, a saját lelkünk ellenkező erői között lefolyó harcnak kell minősítenünk. Mégis: van jó és helyes értelme annak az elnevezésnek, melyet akkor választottunk, mikor a dacoló gyermek lelki összeütközéséről szólottunk s azt egy »külső« erővel szembeszállónak találtuk. Ez az elnevezés azért jogosult, mert az *egyszerű tudomásulvételen* túl a külső erőhatalom nem jutott a gyermek lelkében, — az nem vált benne *saját* vágyává, vagy akarásává, — azaz: a gyermek nem került még *önmagával* szembe, mikor a konfliktus kitört közte és az »idegen akarat« között. Az igazi, vagyis »belső« lelki konfliktusokat épen az jellemzi, hogy bennük egész egyéniségünk kerül szembe önmagával, azaz saját vágyunk egy másik vágyunkkal, életcélunk más életcélunkkal, egyik kötelességünk egy másikkal, »a szív az észsel«, »a hitünk az értelmünkkel« stb. — egyszóval: két olyan, egyaránt *belső*, egyaránt énünkhöz tartozó,

egyformán mély érdekeltségünket érintő vágy vagy akarás ütközik össze személyiségünkben, melyeknek *külső* eredete és kiindulópontja egyáltalán nem fontos. Az ifjú és a felnőttkor az ilyen *igazi* lelki konfliktusok korszaka — s előre elmondhatjuk, hogy akiben ilyenek soha nem ütötték fel fejüket és nem tették mélyé és gazdaggá az életüket, azoknak szellemi színvonalc és lelki tartalma ssága felől alaposan lehet kételkednünk. — A kérdés most már az, vajjon a *gyermekkorban* elképzelhetők-e ilyen valódi, benső lelki konfliktusok is? E kérdésre adandó feleletnek abból kell kiindulnia, hogy meghatározzuk a benső lelki konfliktusnak szükségsszerű előfeltételeit.

A főfelétel abban van, hogy már az első gyermekkorban kialakulnak a gyermek *viselkedéscszményei* és belőlük az első »nem szabad«-gátlások. — Az első viselkedéscszményekről bő felvilágosítást nyújt a gyermekkor lélektana, mely rámutat, mikép alakulnak ki első szokásaink a nevelés és nevelődés folyamán, mint jut el minden gyermek az első 4—5 életév folyamán egy eszményképhez, mely a »jó és engedelmes« gyermek első erkölcsi kódexét alkotja és cselekvéseit irányítja. Ennek az eszményképnek lélektani jelentősége főképen *gátló* hatásaiban van, abban, hogy egyes cselekvéseket és viselkedéseket a »nem szabad« címkével látja el s így valóságos benső, lelki akadályokat támaszt a gyermeknek maguktól előtörő vágyaival és ösztönzéseivel szemben. A gyermek cselekvéscinek mezeje s viselkedéscie ezen eszménykép kialakulása folytán sajátságos tagolódást mutat: egyfelől tovább élnek s fakadnak fel lelkében a vágyak, impulzusok, akarások, úgy, mint az élet legelső idejében; másfelől folytonos gátlások keresztezik a vágyak stb. teljesülését, oly gátlások, melyek nem *külső erőszakból* erednek, hanem *belülről*, azaz: magából a lélekben nyugvó eszményből, ennek tilalmából. Az egymásnak ellenszegülő erők között az a különbség, hogy a cselekvések *igazi dinamikai rugói a vágyak és ösztönzések*; az eszménykép elsősorban (ha nem kizárólagosan) csak gátló hatású, azaz a »nem szabad« tudatával hat, továbbá bizonyos kötelezettség tudatával (erről a gyermekkor némely pszichológusai hajlandók megfedeckezni.) Pozitív indító erővel az eszménykép a gyermekkorban nem rendelkezik; a felnőttknél is inkább gátló hatásuk van az erkölcsi eszményeknek, amit a népek ősi törvényhozása is kifejez, mikor főképen tilalmakban fejezi ki az erkölcsi élet fő szabályait (»Ne lopj!« »Idegen istencid ne legyenek!« stb.). Az eszmények főszerepe tehát ez: *meggátolni* egyes (helytelennek ítélt) vágyak és ösztönzések érvényesülését. Az eszményben foglalt pozitív irányítás és parancs már nem rendelkezik oly közvetlen mozgató erővel, mint az eredeti vágyak és impulzusok, vagy mint az ugyancsak belőle kiinduló gátlások. De az eszménykép szerepe mégsem szorítkozik csupán a gátlások beiktatására; félreismerne a lelki élet természetét az, aki benne csupán a »negatív kontrol« végrehajtóját látná. Az eszménykép ad buzdítást, irányt jelöl, és így ő is indító erővé, ösztönzéscé válhatik, de nem közvetlenül, hanem az *akaraton keresztül*. Nem kétséges, hogy a cselekvések mechanizmusában a gyermek akarata is résztvesz, ez az a tényező, mely a *kötelezettség* tudatával fenntartani törekszik az erkölcsi elveknek, a »szabad-nem szabad« körének

hatását a lelki életben. — A kialakult eszménykép, a (szükséges) gátlások és az akarat ereje következtében már most könnyen elképzelhető, hogy a *gyermekkorban is lehetségesek a valódi lelki konfliktusok, még pedig az ösztönzések s vágyak között egyfelől — és az erkölcsi akarás között másfelől. A külső konfliktusokat felváltják a belsők; a hazugság, lopás, engedetlenség stb. gyermekkori tetteiben most már nemcsak a külső tekintéllyel kerül a gyermek összeütközésbe, hanem önmagával is. Nem gondoljuk természetesen azt, mintha minden gyermek élete telve volna megszámlálhatatlan lelki konfliktussal; inkább az a véleményünk, hogy az egészséges fejlődés ugyan bővelkedik különféle nehézségekkel és problémákkal, de nem rejt magában túlnyomó számban nagy és veszélyes konfliktusokat.² Nincs gyermekkori konfliktus ott, ahol a szülők követelményei (iskola!) összhangban vannak a gyermek képességeivel és szükségleteivel; ahol jól táplálják és nevelik a gyermekeket; vagy ha a gyermeket valamely hajlama, tendenciája, érzelme teljesen determinálja. Kivesszük e szabály alól a »*dackorszakot*«, mely az akarás első megnyilvánulása lévén, szükségképen konfliktusokhoz vezet, melyek hatása alatt maga a gyermek is szenved. De ezen túl nincs olyan *szükségképeni* lelki konfliktus a gyermekkorban, melyet maga a fejlődés menete hozna magával. Nem tartjuk elkerülhetetlen szükségességnak az *Adler*-féle összeütközést sem a gyermek és a felnőttek világa között, melyből a csekélyebbértékűség érzésének kellene fakadnia minden körülmények között. Azt bizonyára mindenki elismeri, hogy a gyermekkorban *egyik* alapvető magatartása a »félelem« a felnőttek iránt; ez azonban még nem jelent okvetlenül lelki konfliktust, mint előzményt, hanem oly *nehézséget, problémát*, melyet az egészséges fejlődésű gyermekek könnyösen szoktak megoldani.*

Az eddigiekhez még csak annyit kell hozzáadnunk, hogy a gyermeki *én-ideál* elemeit elsoroljuk. A »jó gyermek« az, aki Istennek és embereknek engedelmes, illedelmes, szorgalmas és jól tanul, stb. s mindezt kezdetben a szülők iránti szeretetből, és a büntetések félelméből teszi, de erkölcsi kötelezettség érzéséből is, a későbbi gyermekévek folyamán. A lelki konfliktus tehát e korban két síkon mozog: a) a gyermek (csecsemő) vágyai összeütköznek valamely külső hatalommal; — b) az összeütközés fennállhat valamely vágy és az én-eszmény között. Mind a két esetben természetesen csak akkor lehet szó valódi konfliktusról, ha az összeütköző két fél mindegyike merev és alkalmazkodni nem tud, azaz: a megoldás valami más úton zajlik le. Vannak konfliktusok, melyeknél egyenesen szükséges az, hogy a gyermek vágyai »elnyomassanak«; ilyenkor azonban a lelki energia célszerű és üdvös elvezetéséről kell gondoskodni.

4. A felnőtt korban legteljesebben és legplasztikusabban kínálkozik elemzésünk számára a lelki konfliktusok képe. *Szent Ágoston, Pascal, Amiel, Kirkegaard* és mások, kik a szellemi élet terén vívtak nagy harcokat; a drámák és regények

² Ez a véleménye *Thorndike*-nek még az ifjúkorról is (v. ö. Magnitude and Rate of Alleged Changes at Adolescence, *Educational Review* 1917.).

számtalan hőse, kik az erkölcsi életben jutottak önmagukkal konfliktusba, szolgálhatnak elemzési anyagul a pszichologus számára azon az első sorban figyelembe kerülő lelki képen kívül, melyet a valóságos élet szolgáltat, rejtve, vagy a bíróság és a lelki betegek klinikáinak nyilvánossága előtt. Ezekből jól kiegészíthetjük azokat az ismerteinket, melyeket a lelki konfliktusok természetére nézve a gyermekkor megfigyeléséből gyűjthettünk.

a) A felnőttek valódi lelki konfliktusait csak „antropoiógiai szemlélet” alapján érthetjük meg. A lélektani antropológia csak annyiban jelent más szemléletet, mint a közönséges lélektan, hogy az előbbi az embernek (filozófiai) *eszméjéből* indul ki, az embert mint egységes egészet nézi (személylélektan) s az egyes lelki jelenségeket (pl. vágy, szenvedély, stb.) nem *önmagunkért* vizsgálja, hanem azt kutatja, mi a *szerepük* az egyén, a személy életének, sorsának irányításában, mire *használja* őket az, kinek a lelkében feltámadtak. Az ember ellenmondó természetének, belső konfliktusokra való képességének egyik legszebb antropológiai megvilágítását *Paulhannak* köszönjük.⁶ Ez az antropológiai szemlélet mutatja meg azt, hogy egyedül az ember az, aki önmagával szembe tud kerülni, önmagával össze tud ütközni, még pedig azért, mert *ellenmondó életcélok* csapnak össze benne s mindegyik az *egész embert*, a *teljes egyéniséget* igényli a maga számára. A műveltség haladása és az embernek *önmaga fölé való emelkedése* is ettől a lehetőségtől függ, — az ember lényegében konfliktusos természetű.

b) A felnőttkor lelki konfliktusai is azt a képet mutatják, mint az érett gyermekkoréi: a *külső* konfliktusokban a környezet világ valamely jelenségébe (család, állam, egyház, hagyományok, intézmények, stb.) ütközik bele a vágyódó és akaratni célokat hajszoló elme; a *belső* konfliktus esetei pedig a következők: vágyak küzdelme egymás ellen (ebben az akaratnak kell döntenie); — összeütközés vágy és akarás (vagyis az *én-eszmény*) között; — lejátszódhatik végül a konfliktus az akaraton (*én-eszményen*) belül is, ilyenkor beszélünk a motívumok harcáról. A felnőttben a *külső* konfliktus át szokott alakulni *belsővé*, s a fentebb említett esetek valamelyikének kategóriájába illeszkedik. Példákat is említhetünk (a fentebbi irodalmi nagy példák mellett is): ha valakinek a lelkében „Isten és a Mammon”, vagy az idegen szerelem és házastársi kötelek, hivatás és boldogságigéret, a siker és a becsület, „ész és szív”, „hit és tudás”, hajlam és kötelesség, egoizmus és altruizmus vívnak harcot egymással, mégpedig, a konfliktus természetének megfelelően: életre-halálra, vagyis mikor egyszerre mind a kettő életcél tartalmaz számunkra.

⁶ Revue Philosophique CXIII. 5—60 ll: L'homme et sa condition.

Mondhatjuk-e, a fentebbiek alapján, hogy minden lelki konfliktus alapján véve egymást keresztező *főtendenciáink* összeütközésében áll? *Lersch*⁴ ezt a nézetet vallja. Minthogy a vágyak, ösztönzések és akarások szoros összefüggésben vannak alaptörekvéseink rendszerével, mely a cselekvő-dinamikus élet alapja, azért e helyen erre a kérdésre is kell válaszolnunk. E válasz röviden így fogalmazható: A lelki konfliktust jól lehet a tendenciák összeütközéséből is értelmezni, feltéve először, hogy a tendenciákhoz ez esetben hozzágondoljuk az egész személyiséget (antropológiai szempont); másodsor, a szembenálló tendenciák harcát az *én-ideál*ból vezetjük le. E feltételek mellett még szükséges volna azután a lelki konfliktusok teljes képehez az is, hogy *alaptendenciáink rendszerét* részletesen feltüntessük és az egyes eshetőségeket külön is elemezzük, pl. az *önérvényesítés* mellett mily szerepük van a személyi életben a hatalomra, az élmények teljességére, az élvezetekre, az alkotásra való tendenciáknak, a szeretetnek, az igazságra s más értékekre való, szociális törekvéseknek stb., stb. A részletes elemzésnek foglalkoznia kell minden valóban lehetséges kombinációval a tendenciák összeütközésének világában; lehet azonban oly egyszerűbb formát is találni, mely csupán az *önérvényesítés* különféle fajaira, vagy az *egoizmus* és *altruizmus* közötti ellentétre vezet vissza minden konfliktust.

c) A konfliktus természete magával hozza, hogy kifejlődése idején *megoldhatatlannak*, — az ellentét *kiegyenlíthetetlennek* látszik. Ebben különbözik legfőképen a lelki konfliktus az egyszerű problémáktól, még az életproblémáktól is, melyeknél a megoldás az alkalmazkodáson fordul, vagyis azon, mily eszközöket válasszunk a megoldáshoz. A lelki konfliktus jellegzetessége pedig épen ott mutatkozik, hogy a konfliktus szenvedő alanya *tehetetlen, elégtelen* arra, hogy a konfliktusban rejlő problémát megoldja, legalább is a konfliktus kezdeti fokán. (Minden konfliktus egyúttal probléma is, de ez a tétel megfordítva már nem érvényes). Az *elégtelenség*, az alanyi tehetetlenség okai lehetnek: a konfliktusos személy *ütlzásai*, „*győzhetetlen*“ vágyai, szenvedélyei, (valamely tendencia *túl*ságos, „*démoni*“ ereje), akaratának merevsége, meggyőződésének megingathatatlansága (pl. racionalizmus), az ellentétől való felfogásának változhatatlan ereje, mely ellenáll minden érvelésnek, a kompromisszumra való hajlandóság hiánya, a fanatizmus stb.

d) A lelki konfliktust nem tudjuk értelmezni annak középponti eleme, az *én-ideál* nélkül. Talán akkor találjuk meg a lelki konfliktus legrövidebben kifejezhető lényegét, legmélyebb értelmezését, ha azt mondjuk: A lelki konfliktusban *legalapvetőbb tendenciánk*, az *önérvényesítés*, hasonlik meg,

⁴ Der Aufbau des Charakters. 1938, 183. l.

hasad mintegy két részre; egyszer a *különböző tendenciákon keresztül*, másszor az *én-eszményen keresztül* törekszik kiélni önmagát; ez a lelki összeütközés lényege.

Az *én-ideálban* a következő mozzanatok vannak: Képet alkotunk önmagunkról, nevezetesen saját tulajdonságainkról és képességeinkről és arról, mily sikereket fogunk elérni életpályánkon a közeli vagy távolabbi jövőben ezen képességeink alapján.⁵ Ezeket a képességeket benső, lélektani szükségességgel túlbecsüljük, idealizáljuk: igazi önismret nincs illúziók és optikai csalódások nélkül, mert képességeink valódi értékét nemcsak a teljesítményből tiéljük meg, hanem belejátszik önmagunkról alkotott ítéleteinkbe az az eszményi, tökéletes cél is, melyet elérni törekedtünk, továbbá a magunkat igazolás szükségyszerű művelete is. Ez utóbbi tendencia arra készlet bennünket, hogy vállalkozásaink sikertelenségét *ne* a saját elégtelenségünk rovására írjuk, hanem önmagunkat mentegelve, a »körülményekre« hárítsuk, viszont minden sikert saját érdemünknek vagyunk hajlamosak tulajdonítani. Önmagunk ezen túlbecsülésében bizonyára része van annak a kiírthatatlan vágynak (*Rauchefoucauld* »vanité« névvel illetné), hogy minél tökéletesebbek legyünk és látszassunk. Ebből erednek valószínűleg az önmagunkat az érdemesnél *kevesebbre, becslés* jelenségei is. Önmagunkról alkotott képünk tehát legjobb esetben két részt foglal magában: az egyik arról tudósít, aminők valóban vagyunk; a másik részlet pedig (s ez számunkra a döntőbb) azt mutatja, milyenek szeretnénk lenni. De a felülbecsülés illúziója mellett a mértéken aluli értékelés is mindig belejátszik önmagunkról alkotott képünkbe, csak hogy ez az utóbbi inkább a udat alatti lelki rétegekben bírja gyökereit (csekélyebbértékűségi érzés).

Eszményített tulajdonságaink, képességeink, melyek az *én-ideálban* összegeződnek, ösztönző erővel bírnak az akaraton keresztül. Ez annyit jelent, hogy mindenki törekszik az eszményképben foglalt ígéretek megvalósítására. Tendenciánk, vágyaink, életelejaink, reményeink és gyűlöletünk, szeretetünk és irigységeink mind az énről alkotott képen keresztül szűrődve rohannak megvalósulásuk felé. Éz ez a pont, ahol a lelki konfliktusok megszületnek. — Az önfegyelmzés, önuralom, önnevelés nagy jelentősége épen abban van, hogy egyre mélyebben »megismerjük önmagunkat«, azaz átlássuk öncsalásainknak és csalódásainknak mechanizmusát; és rájövünk arra, mi teszi lényünk igazi magvát a látszat felszíne alatt. Ez után következhetik csak az igazi, kritikai én-ideál megalkotása, amely saját képességeink *valóságos* erejét veszi alapul s így alkot magának — nem hiú abrándképet, hanem — valódi vezető eszményt. Ez igen sokszor kölcsönzi vonásait valamely élő, nagyhatású egyéniségről.

Hol szunnyad az énről alkotott képünkben a lelki konfliktusok lehetőségének csírája? Azon a ponton, ahol az én *egymással ellentétes és egymást kizáró* lelki vonásokat vesz fel a képbe s ezeket egyszerre és egyaránt meg akarja valósítani;

⁵ V. ö. Müller-Freienfels: *Werde was du bist!* — *Schjelderup*: *Psychologie*. 1928. 225—236. II.

őket egyformán életcéllá téve. Csupán szétágazó vagy akár egymással ellentétes lelki tulajdonságok lélektani összhangban állhatnak egymással, mindaddig, míg tendenciáink és érzésanyagunk szerkezetébe bele nem szövődtek. De ha egyszer itti érvényre jutottak, akkor a legközömbösebb erőink is ellenségekké válnak. És a hasadás és ellentét annál inkább beáll, minél kezdetlegesebb az én-ideál, azaz minél kevésbé van önnevelésnek alávetve. Viszont az én-ideál is sokat fejlődhetik a benső konfliktusok keresztüztüében: ez a legnagyobb életiskola, melyben az egyén könnyen elbukhatik s különböző pszichózisoknak válhat martalékává. Van olyan felfogás is, mely minden nagy lelki betegség kezdetét egy-egy lelki konfliktusban látja, melyen a szenvedő egyén úrrá lenni nem tudott.

e) A lelki konfliktusok keletkezését nyomon követi a *váltság* időszaka.⁶ A két szembenálló erő küzdelme a legkisebb ellenállás pontján kezdődik (pl. nagy értelem, szenvedély), hosszabb, vagy rövidebb ideig tarthat és különféleképpen végződhetik. E küzdelem, — mely ha tisztán akarati téren játszódik le, a „motivumok harca“ néven ismeretes, — legelső sorban az addig meglévő lelki egyensúly felbomlását, megrendülését jelenti. Minden lelki konfliktust a neki megfelelő lelki jelenségkörben bizonyos egyensúlyi, azaz alkalmazkodási állapot előz meg; ezt bontja meg többé-kevésbé mélyen és súlyosan a lelki konfliktus. A nagy megrendülésekben életérzésünk legmélyét érezzük veszélyeztetve, ősi biztonság létünket. Minden lelki krízis energia-emésztő és nagy lelki feszültséggel jár; addig nem nyugszunk, míg lelki egyensúlyunkat helyre nem állítjuk s ez a tevékenység nem csekély erőfeszítésbe szokott kerülni. Még jó és ellenálló idegrendszer esetén is fokozott ingerlékenységet válthat ki a hosszú harc; a kiegyensúlyozott egyénből ingerült, kellemetlen, mogorva ember válhatik; ha pedig könnyen izguló, gyenge ellenállású idegrendszerre hatnak a benső küzdelem indulatai s lelki megrendülései, akkor krónikus izgatottság, félelmi és neuraszténikus állapotok, mély depressziók, idegösszeomlás, hisztéria és öngyilkosság lehetnek a lelki összeütközés eredményei. A krízisben megfigyelhető, hogy gyakran elegendő valamely (tárgyilagosan vett) kicsiny külső ok, hogy a lelki egyensúlyunk megbomoljon és radikális átváltozásra vezessen; ez mutatja, hogy a lelki konfliktusok igazi motivációja nem „kívülről“ „külső“ okokban keresendő, hanem „belülről“. A tárgyilag jelentéktelen külső ok csak kiváltja a lelki konfliktust és válságot, melynek igazi okai a lélekben vannak. A válság fő jellegzetessége a lebegés az elhagyott lelki egyensúly (vagy életforma) és az új között; a régi már elvesztette értelmét s az újat még nem találtuk meg; keressük az újat, a megnyugtatót, mely egyensúlyt és békét biz-

⁶ R. Heiss: Die Lehre vom Charakter, 1936. 259. kk. II.

tosít zaklatott lelkünknek. Az első biztonságérzet elvesztése, gyakran a lelki üresség („sentiment du vide”, *P. Janet*) érzését vonja maga után. Hamlet panasza, mely szerint a világ az ő számára csak „egy kopár szirtfok”, mely minden ingerét elvesztette, sok lelki küzdelem kísérő érzése: hogy az élet számunkra érdemsnek mutatkozzék arra, hogy leéljük, ahhoz valamit nagyon kell akarnunk és szeretnünk. Éppen a szeretet és gyűlölet egyes alkalmi mennek veszendőbe a lelki „üresség” érzésében. Egyéb törvényszerűségek még a krízis lefolyásában: az én-eszmény újabb és újabb összehasonlítása a felmerülő vágyakkal és motívumokkal; az erős válság feltárja éniünk legmélyebb alapjait, sokszor meglepő váratlansággal; az önismeretnek és önbírálatnak páratlan alkalmakat nyújt, mikor megmutatja, hogy lényünk ellenmondásos véletlekből van összetéve (a polaritás elve): a nyugodt ember izgatottá válik, a jólelkűnek ismert egyénből egy rosszindulatú bontakozik ki, a kemény ember lággyá válhatik, a lármás elcsendesülhet, az egyszerű démonivá alakul át, a szeretet gyűlöletté válhat stb.

A lelki harcot és válságot, az *én*-ideál és különösen az indítékok harcát íróink között Kemény Zsigmond rajzolja talán legteljesebben és példaszzerű világossággal. A sok lehető hely közül kiragadunk egyet: »... ám-bár nem szerettem nejét (Kolostory Albert), félt előtte rossz világitásban tűnni fel; mert saját lelkiismeretét is áltatni akarta; mert érzé, hogy neje magasztos jelleme eltörpíthetné az övét; mert könnyebben követ el az ember bűnt, mint azt bevallja; mert tudta, hogy a világ megannyi ernyedetlenséggel fürkészi egy botrány okait; s mert rettegett, hogy Iduna így is kompromittálható... gyöngédség Eliz iránt, kinek mély ragaszkodására támaszkodva tagadott meg mindent (egy harmadik személytől) s kinek szerelmével visszaélni arcátlanságnak látszott«. (*Férj és Nő*). — Hasonló plaszticitással elevenednek meg előttünk Rozgonyi Piroska lelki vívódásai is a *Toldi Szerelmében*. stb.

f) A lelki egyensúly megbontottságát, a válságot nem bírja ki sokáig lelki szervezetünk. A krízisnek előbb-utóbb valami módon *végződnie* kell. A befejezések azonban a legtanulságosabb látványt nyújtják a lélekbúvár számára. Lássuk ennek különböző eshetőségeit: Az egyik eset az, hogy a lelki konfliktus szenvedő alanya *meghajlik* az ellenerők nyomása alatt: a győzelem a szembenálló felé. Ezt a lehetőséget, mint elképzelt eszményi esetet véve figyelembe, mondhatjuk: győzött a belátás, az akarat erkölcsi ereje. Tulajdonképen minden ilyen győzelemben önmagunkon aratunk győzelmet, mert a „külső” tekintély ereje számunkra benső értéket, saját akaratunk egy részét jelentette. Azt is mondhatjuk, hogy az ilyen győzelemben nem egyszerűen a konfliktus előtti „rég emberhez” való visszatérésről van szó, hanem egy „új ember” kialakulásáról, akiben azonban, természetesen benne lappang a régi is. Egy

másik eshetőség: a konfliktusban az a fél győz, amelyhez énünk kezdettől fogva ragaszkodott, melynek titokban mindig pártját fogta; tegyük fel továbbá, hogy a győzelem itt is a *fair play* elve alapján vívatott ki, becsületes lelki és szellemi fegyverekkel: ebben az esetben is, mint az előbbiben számíthatunk a lelki egyensúly teljes visszaállítására. Mindezen esetekben nagy szerepet játszik az illető egyéniség akarat-típusa: határozatlan-e, vagy határozott. A lelki konfliktusok akaratú eldöntéséhez ugyanis lényegesen szükségesek a következő feltételek: bele kell vetni én-ideálunkat és egész személyünket a döntésbe; ehhez világosan kell látnunk helyzetünket a világgal szemben; külön akarni kell a döntést is; akarásunknak gyorsan tette kell válnia, áldozatot kell tudni hozni: t. i. az ellenkező sarkponton felmerülő vágyakat és csábításokat határozottan el kell utasítani. — Már másként áll a dolog a *kompromisszumok* esetében, továbbá az *erőszakos elnyomások, kényszereszközök* alkalmazása, vagy a megoldásnak a végtelenségig való *elhalasztása*, esetleg *megoldhatatlansága* esetén. A elősorolt lehetőségek következményei gyanánt a védekező reakciók, menekülések, ideg- és kedélybajok mindenféle fajai szoktak jelentkezni; lelkiismeretfurdalás, kétségbeesés, apátia, az érzelmi élet megmerevedése, búskomorság, öngyilkosság stb.

g) A lelki konfliktusok rajzának teljességéhez tartozik a *tipusok* kérdése is. Első pillanatra világos, hogy a *Kretschmer*-féle schizothym-típus szinte arra van alkotva, hogy lelki konfliktusok szenvedő alanya, vagy hordozója legyen. *Paulhan* is szól oly egyéniség-típusról, mely hajlamos az ellentétes erők játékának áldozatul esni és eredeti lelki összhangját elveszíteni (diszharmonikus egyéniségek). Más típusokat nyerhetünk a *válság* lefolyásának vagy időbeliségének szempontjaiból (pl. gyors vagy lassú a válság lefolyása), továbbá a *megoldás* vagy *elintéződés* könnyűségéből és nehézségéből, vagy abból is, hogyan oldódott meg a konfliktus: az értelem síkján-e, vagy érzelmi hatások alatt stb. A lelki szerkezet állandósága szempontjából találunk olyan egyéniségeket, kik folytonosan lelki konfliktusokban élnek, míg másokat csak ritkán, vagy az életben csak egyszer ráz meg hasonló lelki földrengés. A sok válságból azonban nem szabad lelki állhatatlanságra, a ritkán előfordulóból pedig egyenesen szilárd egyéniségre következtetni. A személyi lelki élet gazdagabb és tagoltabb, mintsem hogy e lehetőségek teljesen kimerítenék.

A fentieket azért tárgyaltuk ily részletességgel, hogy így kellő elméleti alapot nyerhessünk az *ifjúkori lelki konfliktusok* sajátos világának elemzésére. Régróta ismeretes az a tétel, hogy az ifjúkor a lelki zavarok, konfliktusok és szellemi harcok klasszikus időszaka. Következő közleményeink ezt a tételt fogják bővebben kifejteni és megvilágítani.

Dr. Várkonyi Hildebrand.